

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.41

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1102>

священник М. Я. Антонюк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9343-3539>

магістр богослов'я,

аспірант

Київської духовної академії і семінарії

ТЕРМІН «АНТИНОМІЯ» ТА БЛИЗЬКІ ЗА ЗМІСТОМ ТЕРМІНИ У РЕЛІГІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

Постановка проблеми. Термін «антиномія» виник у юридичній практиці [13], а свій розвиток отримав у філософії, і як загальнонауковий термін використовується у філології, юриспруденції, математиці та багатьох інших науках. Богословського сенсу і розвитку він набуває у працях І. Канта, який писав, що саме дослідження антиномій чистого розуму стало «відправною точкою» і пробудило його від «догматичного сну». Надалі під впливом І. Канта ряд богословів і релігійних мислителів (зокрема, свящ. П. Флоренський, прот. Сергій Булгаков, М. Бердяєв, В.М. Лоський, Б.В. Вишеславцев, прот. Іоанн Меєндорф, митр. Каліст (Уер), митр. Іоанн (Зізіулас), преп. Іустин (Попович), архім. Софроній (Сахаров), Дж. П. Мануссакіс, Х. Яннарас, Ж.-К. Ларше, В. Петров та ін.) висловлюють свої думки відносно терміну «антиномія» і використовують його у власних творах. Свящ. Павло Флоренський зауважує: «З Канта положення «антиномії» як терміну відразу настільки зміцніло і використання його настільки розповсюдилося, що обговорювати подальшу історію терміну було б надто клопітливо» [30, с. 584] (Переклад цитат українською мовою здійснено автором). Він вважає, що ідея «антиномій розуму – це найглибша і найбільш плідна з ідей Канта». Цит. за: [13, с. 496].

Богослови у своїх працях використовували як філософські терміни, так і з інших наук, зокрема, логіки, філології. Деякі з них теж пов'язані з осмисленням та виразом протиріччя та суперечностей. Зазвичай термін «антиномія» вивчають перш за все у співвідношенні з іншими філософськими термінами. Особливості використання терміну «антиномія» у богословській та релігійно-філософській думці досліджували Казарян А., свящ. Горячев Д., Христокін Г. Але аналізу термінів, схожих за змістом, у релігійному контексті не було здійснено.

Метою статті є дати характеристику поняттю «антиномія» у богословському ключі і провести порівняльний аналіз поняття «антиномія» з іншими термінами, близькими за значенням.

На нашу думку, є важливим прояснити співвідношення терміну «антиномія» та інших термінів, схожих за змістом, як таких, які близькі за змістом до релігійної проблематики (апорія, парадокс, софізм), так і нерелігійних (нонсенс, оксиморон та ін.).

Виклад основного матеріалу. Сам термін «антиномія» – (від грец. *ἀντί* – проти, *νόμος* – закон) – «означає протиріччя закону іншому закону або самому собі. Антиномія – це внутрішнє само-протиріччя закону» [30, с. 447]. Дане визначення подає свящ. Павло Флоренський, посилаючись на новогрецьких лексикографів. Тим, що визначення поняття «антиномія» вказує саме на закон або закони, Флоренський показує, що термін своєю появою завдячує юридичній області. Далі мислитель пише, що існує два терміни, які антиномією не являються: *παράνομία* – просте порушення закону, *ἀνόμια* – відсутність закону.

На думку сучасного дослідника-богослова А.Т. Казаряна, у філософії та богослов'ї антиномія – це протиріччя між двома логічно обґрунтованими положеннями [13].

Ми розглядаємо поняття антиномії в богословському ключі. У богослов'ї антиномія розглядається з об'єктивного та суб'єктивного боку.

Антиномія пов'язана з об'єктивного боку з онтологією. Тобто із трансцендентним буттям Божества, яке одночасно є іманентним світу. На думку митр. Калліста (Уера), трансцендентно-іманентне буття Божества – основа антиномії [14], адже за допомогою протилежних за змістом понять та тверджень богослови описують Божественну реальність.

Суб'єктивний бік антиномій вивчає християнська гносеологія, яка досліджує можливості пізнання Бога. У богословських системах свящ. П. Флоренського, прот. С. Булгакова розум сам створює антиномії, тобто впадає в протиріччя із самим собою. Тому і пише архім. Кипріан (Керн), що «в богослов'ї антиномії є найбільшими ворогами розуму, який все раціоналізує» [15, с. 239].

Наявність антиномій у богослов'ї ж ставить перед людиною теоретичну і практичну вимогу. Теоретична полягає в тому, що існування антиномії не передбачає усунення її розумом, пристосуванню до можливостей розуму. Ця вимога є негативною. Практична вимога є позитивною, це заклик до зміни розуму, щоб споглядати те, що є над-раціональним, а не просто ірраціональним. Наявність антиномій є вказівкою, що однієї логіки для пізнання істини недостатньо, потрібне духовне зусилля. Не усунення антиномії вирішить антиномію, не нова термінологія, а зміна і обоження людського розуму.

Антиномія в богослов'ї частково виражає істину. Свящ. Павло Флоренський говорить більше: «Істина є антиномія» [30, с. 142]. Але ці слова стосуються не Бога як Істини, а істини, яка дарована людині – Божественно-Годкровення.

Отже, спробуємо сформулювати визначення антиномії, яке використовується у богослов'ї. **Антиномія – це формально-логічна суперечність між двома істинами, яку неможливо узгодити на рівні дискурсивного мислення, але для преображеного розуму, який споглядає цілісну істину, вона зникає. Форма антиномії: теза + антитеза. Синтез антиномічних тверджень відбувається у спогляданні Бога (єднанні з Богом [28, с. 79]).**

У богослов'ї антиномія має позитивний і негативний аспекти. Негативний полягає в тому, що антиномії з'являються в розумі внаслідок гріхопадіння. Позитивний аспект полягає в тому, що антиномії частково виражають істину і тому виправдані у богослов'ї.

Також, варто зауважити, що антиномія пов'язана не стільки зі словами «проти» або «протиріччя» (для розуму) або чимось протизаконним (дослівний переклад), а з префіксом «над-» або словом «вище», оскільки вона є дуже близькою до поняття тайна (те, що вище розуміння) і вказує на «над-раціональність» Божественної Істини.

Визначивши межі поняття «антиномія» у православному богослов'ї, перейдемо до аналізу схожих за змістом термінів. При цьому будемо враховувати, що для визначення поняття антиномії суттєвим є:

- 1) наявність тези і антитези (протиріччя);
- 2) можливість синтезу тези і антитези, або, найголовніше, існування рівноваги між тезами.

У XVI ст. у протестантському середовищі виникла так звана «антиномічна суперечка» [2] між М. Лютером, Ф. Меланктоном, Й. Агріколою. Онова суперечки – відношення Закону Мойсея до виправдання добрими справами. **Антиномізм**, інша назва антиноміанізм (др.-грец. ἀντί- «проти» + νόμος «закон») – не синонім поняттю «антиномія». Антиномізм за богословським змістом є нехтуванням Старозавітними законами [2, с. 839-840].

Апорія – «(грец. ἀπορία – безвихідне становище, непорозуміння) – форма вираження суперечності між спостереженням явищ та їх мисленевою рефлексією» [9, с. 34], що призводить до виникнення суперечливих або несумісних висновків.

Тобто, причиною виникнення таких апорій є невідповідність між даними досвіду і їх розумовим відтворенням. Тому те, що не відповідає раціональному принципу, веде до логічної апорії.

Прикладами є загальновідомі апорії Зенона:

1) «Стріла». Дана апорія стверджує логічну неможливість руху, адже в кожний окремий момент стрілу автор розглядає як нерухому в точках спокою.

2) «Ахіллес і черепаха». Суть апорії полягає в тому що Ахіллес ніколи не зможе наздогнати черепаху, бо між ними завжди залишатиметься відстань, на яку відповзатиме черепаха. Хибним висновок є тому, що відстань ділиться на нескінченну кількість відрізків, не врахо-

вуючи дійсну швидкість і черепахи, і Ахіллеса. Логічно правильною була б ця апорія, якби і Ахіллес, і черепаха рухалися з однаковою швидкістю.

Автор апорій не зміг розкрити діалектичний зв'язок часу і простору, їхньої єдності і безперервності.

Асиндетон (грец. ἀσύνδετον – незв'язний) – «спосіб вираження, при якому речення або слова не пов'язані союзом (напр. сполучниками), але зрозумілі і без союзу» [3, с. 292]. Прикладом служать слова Цезаря: «Veni, vidi, vici» (прийшов, побачив, переміг).

Про асиндетон пише свящ. Павло Флоренський у контексті розгляду вчення про антиномію: «Часто антиномія укладена навіть у стилістичному розриві цілісності викладу, – у зовнішній асиндетон: розумово суперечливі і взаємовиключні твердження вістряма спрямовані одне проти одного» [30, с. 149]. Асиндетон надає особливої сили думці, адже самостійність кожного поняття виділяє його в свідомості. Тобто асиндетон може бути зовнішньою, словесною формою виразу антиномії.

Наведемо приклад асиндетону [16, с. 118] з Послання до Євреїв (11: 33-34, 38)

«...Не вистачить мені часу, щоб розповісти про Гедеона, про Варака, про Самсона та Ієффая, про Давида, Самуїла та (інших) пророків, які вірою перемогли царства, творили правду, одержували обітницю, закривали пащі левів, гасили силу вогню і уникали вістря меча, зміцнювались від немочі, були сильні на війні, проганяли полки чужинців... ті, котрих весь світ не був достойний, скиталися по пустелях і горах, по печерах та ущелинах землі».

Підкреслені слова – це приклад асиндетону, який виражає загальну антиномію, виражену у 38 вірші цього Послання, між внутрішнім достоїнством і величчю святих і їх життям, сповненим страждань.

Абсурд – «(від лат. absurdus – немилословний, недоречний, безглуздий, недоладний) – смисловий антипод понять логічної обґрунтованості, раціональної осмисленості або дії, сумірності зі змістом вихідних принципів (аксіом, постулатів тощо) певної теоретичної системи або певної історичної парадигми системи знань і вірувань в цілому» [5, с. 5].

У випадку абсурдного твердження не можна говорити ані про існування тез, ані про рівновагу між ними. Абсурд – це протиріччя у сенсі, але це правильно побудоване твердження, яке могло б мати сенс, але в ньому поєднані несумісні за змістом слова або факти.

Наприклад: «Сонце, як і завжди, встало на півдні». Це абсурд, адже або автор не знає реальності, або навмисно спотворив факт, щоб привернути увагу.

Але, наприклад, абсурдні слова поета Данила Хармса сенс відображають: «номер у мене простий – 32-08. Запам'ятовується легко: тридцять два зуба і вісім пальців!» [32] Якщо перша частина другого твердження відповідає реальності, то друга суперечить логіці, є алогізмом, але не для англійця. В англійській мові пальців (fingers) – 8, великі пальці рук називаються «thumbs», а пальці на ногах «toes». Тому те, що може здатися абсурдом, для англійця звичайне мнемонічне правило.

Психологічне завдання абсурдних тверджень – примусити зупинитися і задуматися. Це чітко прослідковується у загальновідомому виразі ранньохристиянського письменника Тертуліана: *Credo quia absurdum* – «Вірую, тому що абсурдно». Те, що являється логічним, не потребує віри, віра охоплює собою те, що не доступне раціональному пізнанню, а отже, для розуму є абсурдом. Але насправді християнські істини не можна назвати абсурдними: словосполучення «догмат Церкви» ніколи не буде тотожним виразу «абсурд Церкви», або догмати ніхто не називає абсурдними. У той же час богослови часто пишуть про антиномічність догматів.

Нонсенс – «(від лат. *non* – ні і *sensus* – смисл) – безглуздість, нісенітниця» [17, с. 135]. Заздалегідь передбачається відсутність сенсу. «Однак нонсенс не втрачає сенсу, навпаки, у парадоксальній ситуації суцільних випадковостей реалізує особисте сенсотворення» [17, с. 135], яке або приховане, або завуальоване.

Сам термін «нонсенс» близький за значенням до поняття «абсурд», але їх подібність є зовнішньою, а не сутнісною. Нонсенс є основою для стилістичних фігур, наприклад, оксиморона, і є складовим елементом софізмів і паралогізмів. Нонсенс порівнюють із кривим дзеркалом [20, с. 129-141]. Зазвичай основою нонсенсу є нереальні явища або речі, які пов'язані із реальністю. Тому нонсенс сприймається як патологія.

Прикладом нонсенсу може слугувати будь-яке речення із неіснуючих слів при збереженні граматики і синтаксису мови, що робить зрозумілим, де яка частина мови знаходиться, і це дає можливість побачити визначений сенс.

Інший приклад нонсенсу – перелічення будь-яких слів, яке не є висловлюванням і, відповідно, не містить в собі сенсу.

Антиномія із нонсенсом не має нічого спільного, і нонсенс не має жодної із двох вказаних нами складових антиномії.

Софізм – «(від грец. *σοφισμα* – судження, придумане розумно, хитро) – логічний феномен у вигляді послідовності логічно пов'язаних суджень, що має на меті створити видимість (ілюзію) логічного обґрунтування (доказу) наперед хибного твердження» [35, с. 594]. Чому і для чого існує софізм і хто ним користується? В.І. Шинкарук пояснює: «Софіст в одіозному розумінні – людина, що будує софізм, щоб переконати опонента в істинності деяких тверджень заради власної вигоди». Логічна помилка виникає випадково, а софізм навмисно порушує правила логіки.

Приклади софізмів. «Злодій не бажає придбати нічого поганого; придбання хорошого є справа хороша; отже, злодій бажає хорошого» [27]. «Ліки, які приймає хворий, є добро; чим більше робити добра, тим краще; значить, ліки треба приймати у великих дозах» [27]. «Той, що сидить, встав; хто встав, той стоїть; отже, той, що сидить, стоїть» [27].

Відмінність від антиномії є зрозумілою із пояснення терміну «софізм». Софізм навмисне порушує логіку, хоче затьмарити істину, в історії богослов'я так утворювались еретичні вчення. Якщо антиномія – це істина, яка зображена у вигляді логічної помилки, то софізм – це по-

милка під виглядом істини.

Паралогізм – «(від грец. – неправильне міркування) – логічна помилка, допущена в міркуванні, яка є (на відміну від софізму) результатом ненавмисного, несвідомого порушення законів і правил логіки» [34, с. 466].

Відповідно, паралогізм як помилка не має відношення до антиномії.

Подібним є поняття **контрадикція** – «(від лат. *contradictio* – суперечність, заперечення) – логічно суперечливе судження; суперечність у процесі міркування, яка порушує закони формальної логіки» [22]. **Контрадикторні судження** – «протилежні взаємовиключаючі судження, одне з яких є загальноствердне, друге – частковозаперечне; одне істинне, друге – хибне» [22].

В даному визначенні говориться про те, що одне судження, не має значення, чи теза чи антитеза, є хибним. Відповідно, контрадикторні судження не можуть бути тезами антиномії.

Розглянемо терміни **протилежність** і **протиріччя**. «Протилежність – поняття, що відображує такі відношення між сторонами взаємодії, при яких вони взаємозумовлюють і взаємовиключають одна одну» [24, с. 29]. Протиріччя є одним із видів протилежності, основним в понятті протиріччя є взаємовиключення.

Приклад протилежності: біле і чорне. Приклад протиріччя: чорне і не-чорне.

У наведеному нами визначенні антиномії мова йде не просто про дві тези, які є суперечливими твердженнями, а і про можливість синтезу. Тому антиномія не є лише наявністю двох протилежних або двох взаємовиключних тверджень.

Парадокс – «(від грец. *παράδοξος* – несподіваний, дивний) – міркування, що містить формальну суперечність, а під час його доведення можна одночасно підтвердити істинність і хибність судження» [19, с. 181].

У визначенні парадоксу є ознаки, які відрізняють його від антиномії. Так, існує можливість того, що твердження є хибним. Далі, парадокс можна розв'язати за допомогою логіки. В протигагу антиномія – це протиріччя, яке логічно неможливо вирішити. Схематично парадокс нагадує антиномію: стверджується наявність двох тез (із яких одна виступає як антитеза), але вибір полягає не між двома істинами (як це передбачає антиномія), а між істинною і брехнею.

Найвідомішим в богослов'ї прикладом парадоксу є наступні слова: «Якщо Бог всемогутній, то чи може Він створити камінь, який не зможе підняти?» Він іменується парадоксом Всемогутності. У даному випадку ми бачимо формальну суперечність. Істинним те, що Бог є Всемогутнім і є Творцем. Хибним є вважати, ніби Бог існує в просторі, в якому щось можна піднімати. Даний богословський парадокс вирішується і його вирішення описує єп. Сильвестр (Стойчев): «...всемогутність тут розуміється у відриві від ідеї блага, – Бог творить тільки блага. Просто щось робити без благої мети – це доля недосконалого» [25, с. 86].

Загальновідомим прикладом парадоксу є парадокс Евбуліда «брехун».

Центральна постать – брехун. Він завжди говорить тільки брехню. Якщо спробувати в'янути, чи він говорить правду (істину), чи ні (бреше), то дійдемо до протиріччя: 1) якщо бреше, то твердження «Я говорю брехню» – істинне, отже, він не збрехав; 2) якщо ж він говорить правду, то це означає, що він бреше, бо так говорить його твердження.

Вирішення парадоксу за допомогою логіки звучить наступним чином: брехун справді говорить брехню. Це класичний парадокс, який не можна назвати антиномією.

Антиномічний вигляд має ще один парадокс – «парадокс Протагора» [4]. Учень Протагора Еватл за договором повинен був заплатити за навчання, коли виграє першу судову справу. Він закінчує навчання, але від діяльності в суді відмовляється, і вважає, що він ніколи не заплатить за навчання Протагору. Вчитель вирішує викликати учня на суд, і таким чином це була б перша судова справа Еватла. Вирок суду в будь-якому випадку мав би бути позитивним для Протагора, адже: 1) якщо Еватл виграє суд – має заплатити вчителю за договором; 2) якщо Еватл програє – має заплатити за рішенням суду. Протилежні висновки робить Еватл: 1) якщо виграє, то суд не зобов'язує платити; 2) якщо програє, то не платить за договором (бо ще ніякої судової справи не виграє). Логічне спростування даного парадоксу спирається на те, що аргументація стосується майбутнього, яке ще не наступило.

Один із відомих варіантів вирішення парадоксу пропонує Г. Лейбніц. На його думку, «суд повинен відмовити Протагору у зв'язку із несвоечасністю подання позову, але залишити, однак, за ним право потреби виплати грошей від Еватла пізніше, а саме після першого процесу, якщо останній виграє його» [23, с. 356].

Зауважимо, що по-перше: поняття «апорія», «парадокс» дійсно використовуються авторами богословських праць як синоніми поняттю «антиномія». Прот. Георгій Флоровський пише про «парадокс Халкідонського оросу» [10, с. 30], прп. Іустин (Попович) зазначає: «Спасіння людського роду, звершене Господом Ісусом Христом, ґрунтується на небачених парадоксах. Йдеться про надзвичайні антиномії...» [12, с. 108].

Поняття «апорія» використовує прп. Максим Сповідник (154 апорії): наприклад, апорія 33 (закону і благодаті), апорія 96 (пізнання Бога і неможливість пізнати Бога) [21]. Цим словом він позначає складні для розуміння місця, зокрема Святого Письма, а також деяких святих отців (амбіґви). Прп. Анастасій Синаїт пише: «Яким чином воплотився Безтілесний? Яким чином Творець став створеною людиною?... Але, звертаючись від цих апорій...» [1, с. 84]. Поняття «апорія» використовували вищевказані святі отці, надаючи йому зміст поняття «антиномії».

Винайдення і використання софізмів приписується філософам, а тих, хто видумував софізми, християнські письменники в епоху від святих Василя Великого до святих Григорія Палами могли назвати еретиком. Святий Василь пише, що багато хто займався «винайденням софізмів, для яких змістом служить неправда» [7, с. 668], його слова перефразовує святий Григорій Палама:

«хто не приймає простоти духовного вчення, той «правдоподібністю софізмів спотворює силу істини» [11, с. 45]. Також можна привести слова святих Григорія Палами, який писав Варлааму Калабрійському: «нас-то не лякають софізми твого суєтного мистецтва» [11, с. 322].

Таким чином, поняття софізму не розглядалось як синонім до поняття антиномії, навіть навпаки. Так, святий Василь Великий «найкращим софістом» називає диявола, який уловлюється своїми софізмами: «І поставивши сіть Господу, сам він уловлений нею, розп'ятий на тому хресті, на якому думав його розп'яти, помер тією смертю, якою сподівався умертвити Господа. Якщо ж і князь світу, перший, найбільший і невидимий майстер в мирській мудрості, уловлюється власними хитрощами, впадаючи в крайню нерозумність, то тим більше учні та ревнителі його, хоч і у тисячу раз примудрилися, називаючи себе мудрими, збожеволіли (Рим. 1:22)» [8, с. 708].

Також цікавим є термін «оксиморон».

Оксиморон – «(грец. οξύμωρον, букв. дотепно-безглузде) – троп, особливістю якого є поєднання контрастних, протилежних за значенням слів (антонімів), внаслідок чого утворюється парадоксальна семантична сполука» [18, с. 149].

Це літературний прийом, який зазвичай виглядає як комбінація прикметника та іменника. Наприклад: «холодне полум'я», «складна простота», «логічна алогічність».

У церковній поезії часто використовується оксиморон для художнього виразу трансцендентності Бога: «Це не просто стилістичний прийом, а спроба висловити трансцендентність природи Бога, парадоксальність тайни християнства, "невимовність" того союзу душі з Богом... тобто спроба "висловити невимовне"» [26, с. 34].

Шестакова Е. Г. таким чином характеризує даний художній прийом: «1. Основою оксиморону є не ірраціональність, а взаємодія опозиційних понять. 2. Вказати на протиріччя – це не ціль оксиморону. Сенс оксиморону – це рівноправність складових понять та зняття протиріччя, а не залежність від нього. 3. Цінністю оксиморону є аномативний сенс і принципова алогічність. 4. Оксиморон завжди аксіоматичний» [33, с. 174-177].

Специфіка оксиморону близька антиномії, адже його «робота» полягає в тому, щоб суперечливу єдність зробити живою і актуальною [33, с. 191]. Оксиморон використовують представники апофатичного богослов'я, такі як свт. Климент Олександрійський («могутній Отрок»), автор *Coepus Aegoragiticum* («Слово несказанне»), прп. Симеон Новий Богослов («животворна мертвість», «початок безначального») [6, с. 65-66].

Слова пророка Ісаї: «Ось Діва в утробі зачне, і Сина народить...» (Іс. 7:14) мають антиномічний характер. Оксиморон виглядає наступним чином: «Вмістила невимістимого». Наведемо приклади використання даного оксиморону.

У каноні Цвітної Тріоди на Свято Вознесіння Господнього (Богородичний тропар сьомої пісні канону): «О чудес преславних! Вмістила Бога невимістимого Богородованна» [29, с. 193].

«У феотокіоні канону на Вознесіння Іосифа Солунського (в складі Тріоди XII ст.): "О чудес преславних! Вмістила Бога невимістимо Боговмістима..."» [31, с. 17].

У першому прикладі використано термін «Богородованна», у другому «Боговмістима». Це може бути наслідком паронімії двох епітетів, які використовуються відносно Пресвятої Богородиці: Θεοχώρητος – «Богородованна» і Θεοχώριτος – «Боговмістима».

Використання складного слова («Боговмістима») є результатом «зняття» оксиморону і «зображення» антиномії. Це виглядає так: «вмістила» – теза, «невмістимо» – антитеза, «Боговмістима» – синтез.

Оксиморон у Святому Письмі, християнській та богословській літературі виконує текстоутворюючу функцію, і його завдання полягає в тому, щоб «антиномії легко сприймалися на слух» [31, с. 17].

Висновки. Поняття «апорія», «нонсенс», «паралогізм», «абсурд», «контрадикція», «софізм» та «парадокс» не є синонімічними до поняття «антиномія». Із даних понять «апорія» використовується деякими православними богословами як синонім поняттю «антиномія», а поняття «софізм» зазнає критики з їх боку, інші ж поняття, як правило, не використовуються в богословському контексті.

Щодо співвідношення антиномії і оксиморону, не можна просто сказати, що антиномія є богословським поняттям, а оксиморон літературним засобом виразності. Оксиморон – риторичний засіб, образний засіб, який поєднує протилежні за значенням слова, для живого виразу того, що виразити неможливо. Тому антиномія може лежати в основі оксиморону і бути виражена через оксиморон, але не кожен оксиморон може постати як антиномія. Отже, «будь-яка антиномія потенційно – оксиморон» [31, с. 15].

Варто відмітити, що термін «антиномія» в богослов'ї набуває широкого використання. Можна виділити дві його основні функції, які не властиві іншим розглянутим в даній статті термінам: по-перше, антиномією, або антиномічною мовою (тобто протилежними поняттями) виражається словами Божественна реальність, яка відкрита вірі; по-друге, у богослов'ї така характеристика Божественної істини як антиномічність, це вказівка на над-раціональність цієї істини.

Отже, термін «антиномія», порівняно з іншими термінами, не тільки широко використовується у богослов'ї, але і необхідний для нього, тоді як інші терміни такої актуальності не мають.

Література

1. Анастасий Синаит, прп. Три слова об устройении человека по образу и по подобию Божию // Избранные творения. Москва: Паломникъ, Сибирская благовонница, 2003. С. 25-118.
2. Антиномизм // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. ІА (2). Санкт-Петербург: Семеновская Типо-Литография, 1890. С. 829-840.
3. Асиндетон // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. ІІ (3). Санкт-Петербург: Семеновская Типо-Литография, 1890. С. 292.

4. Ахвледзиани А.Н. Гносеологический анализ возможных решений древнегреческого парадокса «Тяжбы Протагора с Эватлом» // СХОЛН. Т. 4. № 2. Новосибирск: Редакционно-издательский центр НГУ, 2010. С. 291-297.

5. Бичков І. Абсурд // Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрикос, 2002. С. 5.

6. Братухин А.Ю. Оксюморон в раннехристианских и византийских текстах // Евразийский гуманитарный журнал. № 4. Пермь: Пермский государственный национальный исследовательский университет, 2019. С. 62-67.

7. Василий Великий, свт. Беседа 12 На начало Книги Притчей (Притч. 1:1-5) // Творения. Т. 1: Догматико-полемические творения; Экзегетические сочинения; Беседы. Москва: Сибирская благовонница, 2008. С. 664-676.

8. Василий Великий, свт. Беседа 20 О смиренномудрии // Творения. Т. 1: Догматико-полемические творения; Экзегетические сочинения; Беседы. Москва: Сибирская благовонница, 2008. С. 707-711.

9. Гвоздик О. Апорія // Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрикос, 2002. С. 34.

10. Георгий Флоровский, прот. Византийские отцы V – VIII вв. Минск: Изд. Белорусского Экзазхата, 2006. 303 с.

11. Григорий Палама, свт. Триады в защиту священо-безмолвствующих. Москва: Канон, 1995. 384 с.

12. Иустин (Попович), прп. Догматика Православной Церкви // Собрание творений. Т. III: Сотериология; Екклесиология. Москва: Паломник, 2006. 608 с.

13. Казарян А.Т. Антиномия // Православная энциклопедия. Т. 2: Алексей, человек Божий – Анфим Анхиальский. Москва: Православная энциклопедия, 2000. С. 494-498.

14. Каллист (Уэр), митр. Бог сокрытый и явленный [Электронный ресурс] // Pravmir.ru [сайт]. URL: <https://www.pravmir.ru/bog-sokryityiy-i-yavlennyiy/> (дата звернення: 07.05.22).

15. Киприан (Керн), архим. Евхаристия. Москва: Храм свв. Космы и Дамиана на Маросейке, 2006. 335 с.

16. Кириллов В. Анализ риторической критики на примере 11 главы Послания к Евреям // Богословские размышления. № 15. Одесса: ЕААА, 2014. С. 110-126.

17. Ковалів Ю.І. Нонсенс // Літературознавча енциклопедія. Т. 2. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С.135.

18. Ковалів Ю.І. Оксиморон, або Оксюморон // Літературознавча енциклопедія. Т.2. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 149.

19. Ковалів Ю.І. Парадокс // Літературознавча енциклопедія. Т. 2. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 181.

20. Лапатин В.А. Бессмыслица, абсурд и нонсенс в современной культуре // STUDIA CULTURAE. № 13. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2011. С. 129-141.

21. Максим Исповедник, прп. О различных трудных местах (апориях) [Электронный ресурс] // Азбука веры [портал]. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Maksim_Ispovednik/o-razlichnyh-trudnyh-mestah-aporijah/ (дата звернення: 14.12.2021).

22. Мельничук О. Контрадикція [Електронний ресурс] // Словник іншомовних слів [сайт]. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl> (дата звернення 26.11.2021).

23. Невельская-Гордеева Е.П. Логические ошибки в дедуктивных умозаключениях // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Т. 24 (65). № 4. Симферополь : ТНУ, 2012. С. 354-362.

24. Павлов В.І., Лебедев В.О. Протилежність // Словник найбільш уживаних термінів з філософії, логіки, етики, естетики та релігієзнавства. Харків : УкрДУЗТ, 2019. С. 29.

25. Сильвестр (Стойчев), єп. Догматичне богослов'я: навчальний посібник для духовних семінарій. Київ : Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2019. 248 с.

26. Симеон Новий Богослов, прп. «Прииди, Свет Истинный». Избранные гимны / Стих. пер. с греч. архиеп. Иларион (Алфеева). Санкт-Петербург : «Издательство Олега Абышко», 2010. 224 с.

27. Софізми. Поняття, приклади [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека освітньої літератури [сайт]. URL: <http://lua.pp.ua/3/232895.html> (дата звернення 25.11.2021).

28. Софроний (Сахаров), архим. Переписка с протоиереем Георгием Флоровским. Свято-Иоанно-Предтеченский монастырь : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2008. 176 с.

29. Триодъ Цветная, Киев : Митрополия УПЦ, 2003. 336 с.

30. Флоренский П., свящ. Столп и утверждение истины: опыт православной теодицеи. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 640 с.

31. Чевела О.В. Антиномичность как типологическая особенность древнехристианской литургической поэзии // Вестник РУДН № 1. Казань : Российский университет дружбы народов, 2009. С. 11-18.

32. Человек устроен из трёх частей... [Електронний ресурс] // LIVEJOURNAL [сайт]. URL: <https://gomazkov.livejournal.com/103710.html>. (дата звернення 25.11.2021).

33. Шестакова Э.Г. Оксюморон как категория поэтики (на материале русской поэзии XIX – первой трети XX веков). Донецк : НОРД-ПРЕСС, 2009. С. 174-177.

34. Шинкарук В.І. та ін. Паралогізм // Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрикос, 2002. С. 466.

35. Шинкарук В.І. та ін. Софізм // Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрикос, 2002. С. 594.

Анотація

Антонюк М. Я., свящ. Термін «антиномія» та близькі за змістом терміни у релігійному контексті. – Стаття.

У статті дано загальну характеристику поняттю «антиномія» у богословському контексті, хоча поняття використовується не тільки у богослов'ї. Стаття містить роз'яснення як поняття «антиномія» існує в богослов'ї і чим це виправдано. Описано онтологічний та гносеологічний, позитивний і негативний аспекти поняття «антиномія». Вказано, що існування антиномій в богослов'ї має практичні (для християнського життя) та теоретичні (для християнського віровчення) наслідки. Стверджується, що поняття «антиномія» вказує на «над-раціональність» змісту християнських істин, які формальна логіка пробує раціоналізувати, часто нада-

ючи цим істинам ірраціонального характеру.

У статті здійснено огляд деяких визначень поняття «антиномія». На основі проаналізованого матеріалу запропоновано визначення поняття «антиномія», яке ґрунтується на доробку богословів ХХ ст. (В. М. Лосько-го, митр. Калліста (Уера), прп. Іустина (Поповича), архім. Кипріяна (Керна), прот. Георгія Флоровського, прот. Іоанна Мейендорфа, свящ. Павла Флоренського, архім. Софронія (Сахарова)). Вказано логічну форму антиномії, що дало можливість здійснити компаративний аналіз щодо інших термінів, схожих за змістом, а саме: «апорія», «асиндетон», «абсурд», «нонсенс», «софізм», «паралогізм», «контрадикція», «парадокс», «оксиморон». У статті дано визначення кожного терміну та приведено ряд прикладів.

Вказано, що термін «софізм» у богослов'ї використовується виключно у негативному значенні, а деякі терміни не використовуються богословами взагалі. Для розкриття змісту терміну «антиномія» вказано відмінність між протиріччям та протилежністю. Термін «антиномізм» є однокореневим до терміну «антиномія», вказано на різницю їх змісту.

Особлива увага приділяється таким близьким за змістом поняттям, як «асиндетон» і «оксиморон». Вказано, що асиндетон слугує зовнішньою словесною формою вираження антиномії (наведено приклад із Святого Письма), а також показано, що оксиморон використовується у церковній поезії як художній засіб для образного виразу антиномій (наведено приклади з богослужбових текстів).

Ключові слова: антиномія, богослов'я, гносеологія, синонім, оксиморон, асиндетон, апорія, парадокс.

Summary

Antonyuk M. Ya., priest. The term Antinomy and other terms close to it in meaning in the religious context. – Article.

The article gives an overall description of the concept of antinomy in a theological context, although the concept is not only used in theology. The article explains how the concept of "antinomy" exists in theology and how it is justified. The ontological and epistemological as well as positive and negative aspects of antinomy are also described. It is shown that antynomy in theology has practical effects on Christian way of living and theoretical consequences for Christian doctrine. It is affirmed that the concept of antynomy signifies the suprarational content of Christian creeds, which formal logic tries to rationalize, often giving these truths an irrational character.

There is also an overview of some definitions of the notion of antynomy. Based on the materials studied, the definition of the term antinomy is suggested which is building upon the works of theologians of the XX century (V. M. Lossky, archbishop Kallist (Uer), ven. Justin (Popovich), archim. Cyprian (Kern), prot. George Florovsky, prot. John Meiendorf, priest Pavel Florensky, archim. Sophronius (Sakharov)). A logical form of antynomy is defined, which made possible the completion of a comparative analysis of other terms close to it in meaning, namely: aporia, asyndeton, absurd, nonsense, sophistry, paralogism (fallacy), contradiction, paradox and oxymoron. Every term is attached a definition along with examples of use.

It is shown that in theology the term sophistry is used exclusively in its negative sense while some terms are never used by theologians. To reveal the meaning of the term antinomy, a difference between contradiction and opposition is pointed at. The term antynomism is a cognate word to antynomy so a distinction of the two terms is described.

Special attention is given to notions of asydenton and oxymoron as being very close in their meanings. It is

noted that while asydenton serves as an external verbal form to articulate antynomies (an example from the Holy Scripture is given), oxymoron is used in religious poetry as an artistic means for the figurative expression of antinomies illustrated with examples taken from liturgical texts.

Key words: antinomy, theology, epistemology, synonym, oxymoron, asydenton, aporia, paradox.